
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΕ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ

Για τα βιβλία:

Ροζάκου, Κ. και Γκαρά, Ε. (επιμ.) (2013). *Ελληνικά παράδοξα: Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 496 σελ.

και

Παπαταξιάρχης, Ε. (επιμ.) (2014). *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 544 σελ.

Η πρόσφατη κρίση αμφισβήτησε σε μεγάλο βαθμό πολλές από τις μεταπολιτευτικές βεβαιότητες. Κυρίως αμφισβήτησε τη σταθερότητα αλλά και την αποτελεσματικότητα του πολιτικού καθεστώτος το οποίο επικράτησε μετά την πτώση της δικτατορίας, στηρίχθηκε σε μία διαρκώς αυξανόμενη θεσμοποίηση της πολιτικής πράξης και, μέχρι πρόσφατα, έδινε την αίσθηση απολιτικότητας.

Οι συλλογικοί τόμοι είναι μέρος μιας τριλογίας που φέρει τον τίτλο *Αναθεωρήσεις του Πολιτικού* και βασίζονται σε διεθνές συνέδριο που έγινε τον Νοέμβριο του 2007 στη Μυτιλήνη, στο πλαίσιο των είκοσι ετών λειτουργίας του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Χρονικά, η πρώτη (τουλάχιστον) γραφή των κειμένων προηγείται της κρίσης, ο τρόπος, ωστόσο, με τον οποίο οι συγγραφείς πραγματεύονται τις θεματικές τους και, βεβαίως, η υιοθέτηση της μελέτης του πολιτικού ως κεντρικού πρίσματος μέσα από το οποίο μελετάται η ελληνική κοινωνία κάνουν τις συλλογικές αυτές προσπάθειες εξαιρετικά επίκαιρες. Ειδικότερα, τα κείμενα συνδέονται με την κρίση με δύο τρόπους. Πρώτον προβληματοποιούν έννοιες και νοητικά σχήματα που, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, προσλαμβάνονται είτε ως αιτίες και

αποτελέσματα της κρίσης, είτε ως τρόποι αντιμετώπισής της (ωστόσο εν πολλοίς αναποτελεσματικοί). Δεύτερον, φέρνουν στο επίκεντρο της ανάλυσης υπόγειες διεργασίες, συγκρούσεις και ανακατατάξεις, που συντελούνται για χρόνια και φανερώνουν το ρευστό υπόδαφος πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε ή με το οποίο συνδέεται η τρέχουσα κρίσιμη συνθήκη.

Οι δύο τόμοι μας καλούν να αναρωτηθούμε για τους τρόπους που σκεφτόμαστε τις πολιτικές διαστάσεις της ζωής μας (Παπαταξιάρχης, 2013, σελ. 13). Υιοθετώντας ανοιχτές κατηγορίες ανάλυσης και ερμηνευτικά σχήματα που δεν εγκλωβίζονται σε ήδη διαμορφωμένα κανονιστικά πλαίσια εξήγησης, παρακολουθούν ευρύτερες θεωρητικές μετατοπίσεις (που ήδη από τη δεκαετία του 1970 και του 1980 επιζητούν την «αποκέντρωση» του πολιτικού μέσα από την εμφάνιση νέων θεωρητικών ρευμάτων όπως η φουκωϊκή προβληματική της εξουσίας, η φεμινιστική κριτική και ο μεταδομισμός) και επιχειρούν να φέρουν στο επίκεντρο της προσοχής μας όχι απλά τις θεσμικές εκφάνσεις του πολιτικού φαινομένου, την πολιτική με την στενή έννοια, αλλά μια ευρύτερη και σφαιρικότερη προσέγγισή του. Είναι εξάλλου μεταξύ τους συμπληρωματικοί. Έτσι, ενώ στο πρώτο τόμο επιχειρείται μια «από τα κάτω» προσέγγιση των πολιτισμικών διαστάσεων φαινομένων όπως η πατρωνία, η «κοινωνία πολιτών» ή η βία, στο δεύτερο τόμο η αποκέντρωση του πολιτικού πηγαίνει ένα βήμα πιο πέρα, καθώς το κέντρο βάρους των αναλύσεων μετατίθεται στους τρόπους με τους οποίους το πολιτικό παράγεται στην καθημερινότητα από μεμονωμένα ή συλλογικά υποκείμενα.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΑΔΟΞΑ

Τα *Ελληνικά Παράδοξα* περιλαμβάνουν δεκαπέντε κείμενα, κατανεμημένα σε δύο μέρη, με τίτλους «Κράτος και Πολιτικές Σχέσεις» και «Πολιτικές της Βίας». Στο πρώτο μέρος οι συγγραφείς προσεγγίζουν το αντικείμενό τους μέσα από τη συνομιλία της κοινωνικής ανθρωπολογίας με την πολιτική επιστήμη, ενώ στο δεύτερο φέρνουν την κοινωνική ανθρωπολογία σε διάλογο με την ιστορία. Όπως επισημαίνεται ήδη από την εισαγωγή, η επιλογή να συμπεριληφθούν σε έναν τόμο κείμενα «που εστιάζουν σε αυτό που κατά κανόνα αποδίδεται ως “κοινωνία πολιτών” και στο φαινόμενο της βίας ίσως να προκαλεί έκπληξη», στον βαθμό που η πρώτη έννοια ιστορικά «έχει συνδεθεί με τον “εκπολιτισμό” και το θρίαμβο της νεωτερικότητας,

ενώ η βία έχει ερμηνευθεί ως επιβίωμα ενός «σκοτεινού», προνεωτερικού παρελθόντος και ένδειξη βαρβαρότητας» (Ροζάκου, Γκαρά και Γιαννιτσιώτης, 2013, σελ. 32). Πρόκειται, ωστόσο, για επιλογή που νομιμοποιείται μέσα από τη θεωρητική επιλογή των συγγραφέων να αντιμετωπίσουν τα φαινόμενα που μελετούν όχι στο πλαίσιο περιοριστικών δυϊσμών κράτους κοινωνίας, αλλά ως συνθήκες μέσα από τις οποίες διαφορετικά υποκείμενα τοποθετούνται απέναντι στο κράτος αλλά και μεταξύ τους στο πεδίο της καθημερινής ζωής. Κεντρική κατηγορία ανάλυσης σε αυτή την προσπάθεια είναι η κοινωνικότητα. Η τελευταία αναφέρεται «στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων μέσα από τις οποίες τα υποκείμενα υπάρχουν στον κόσμο και δίνει έμφαση στις πολιτισμικές σημασίες που οργανώνουν τις κοινωνικές σχέσεις» (Ροζάκου, Γκαρά και Γιαννιτσιώτης, ό.π., σελ. 28). Η υιοθέτησή της αναδεικνύει την πολιτισμική σημασία (ή τις πολιτισμικές σημασίες) της κοινωνικής συνάφειας, ενώ ο τρόπος με τον οποίο εμπλουτίζεται με την έννοια της αμοιβαιότητας, βοηθά να κατανοήσουμε τους όρους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει θετικό ή αρνητικό πρόσημο.

Ειδικότερα, το πρώτο μέρος χωρίζεται σε δύο ενότητες. Μια πρώτη, στο πλαίσιο της οποίας επιχειρείται μια επισκόπηση των τρόπων προσέγγισης του πολιτικού στην Ελλάδα, και μια δεύτερη με εθνογραφικά και ιστορικά κείμενα. Στην πρώτη ενότητα οι Ε. Παπαταξιάρχης και Χ. Λυριντζής επιχειρούν μια κριτική περιοδολόγηση της μελέτης του πολιτικού στην Ελλάδα και θέτουν τις βάσεις για έναν διάλογο ανάμεσα στην κοινωνική ανθρωπολογία και την πολιτική επιστήμη που, από πλευράς τουλάχιστον κοινωνικής ανθρωπολογίας, έχει αυτοκριτική διάθεση. Την ενότητα συμπληρώνει το κείμενο του Ρ. Τζαστ, στο πλαίσιο του οποίου σχολιάζονται οι ιστορικοί παράγοντες που οδήγησαν στην περιορισμένη ενασχόληση των εθνογράφων της ελληνικής κοινωνίας με την πολιτική. Στη δεύτερη ενότητα του πρώτου μέρους οι συγγραφείς πραγματεύονται σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται μέσα από τη συγκρότηση οργανωμένων μορφών κοινωνικότητας και παρακολουθούν πώς αυτές συγκροτούνται στο πλαίσιο αναφορών στην «κοινωνία πολιτών» και μέσα από πρακτικές πατρωνίας. Οι προσεγγίσεις τους ποικίλλουν. Έτσι, ενώ ο Δ. Σωτηρόπουλος αντιμετωπίζει την «κοινωνία πολιτών» ως αναλυτική κατηγορία, παραθέτοντας μια τρόπον τινά τυπολογία της ανθρώπινης δράσης, που έχει, ωστόσο, ως κριτήριο την πρόθεση των υποκειμένων, οι Κ. Ροζάκου, Α. Μπακαλάκη και

Φ. Τσιμπιρίδου στέκονται περισσότερο κριτικά απέναντι σε κάθε είδους φορμαλιστικές προσεγγίσεις, παρακολουθούν την «κοινωνία πολιτών» ως μια από τις πολλές μορφές δημόσιας κοινωνικότητας και αναδεικνύουν εντάσεις και διαφοροποιήσεις του φαινομένου. Από μια άλλη οπτική, ο Δ. Σταματόπουλος χρησιμοποιεί την έννοια «κοινωνία πολιτών» προκειμένου να παρακολουθήσει τους τρόπους με τους οποίους, σε βάθος χρόνου, διαμορφώνονται σχέσεις ανάμεσα στο νεωτερικό κράτος και την Εκκλησία (ως θεσμό αλλά και ως σύνολο πιστών), ενώ ιστορική προοπτική δίνεται και από την Ε. Καλλουρτζή, στην προσπάθειά της να προσεγγίσει «από τα κάτω» – μέσα από την κατηγορία του αντιπραγματισμού – μεγάλης πολιτικής σημασίας συναλλαγές, που λαμβάνουν χώρα στα μέσα του 17ου αιώνα, εμπλέκουν ιερά λείψανα και αφορούν σχέσεις εξουσίας που τη δεδομένη χρονική συγκυρία διαμορφώνονται ανάμεσα στο Πατριαρχείο και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Το δεύτερο μέρος του τόμου φέρει τον τίτλο «Πολιτικές της βίας». Εδώ οι συγγραφείς εστιάζουν στην εξέταση όψεων βίας από τον 19ο αιώνα μέχρι και το παρόν. Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι «στο βαθμό που διαμορφώνει κοινωνικές σχέσεις, εδράζεται στην κοινωνικότητα όσο και παράγει κοινωνικότητα, η βία δεν είναι αντικοινωνική αλλά κοινωνική» (Ροζάκου, Γκαρά και Γιαννιτσιώτης, 2013, σελ. 33), μας καλούν να σκεφτούμε τη βία ως πολιτισμική πρακτική, ως προς τις πολλαπλές μορφές και τους διάφορους λόγους που τη συγκροτούν.

Και το δεύτερο μέρος ανοίγει με άρθρα (Τ. Γάλαντ, Ε. Αβδελά) που επιχειρούν μια επισκόπηση των ανθρωπολογικών και ιστορικών μελετών για τη βία στην ελληνική κοινωνία και δίνουν έμφαση στις πολιτισμικές διαστάσεις των φαινομένων βίας. Η βία ως συνθήκη κοινωνικότητας με έντονες πολιτικές διαστάσεις (στον βαθμό που συνδέεται με ευρύτερα πλέγματα σχέσεων εξουσίας) αποτυπώνεται στο άρθρο του Α. Τσαντηρόπουλου για τη βεντέτα στην σύγχρονη Κρήτη ενώ, παραμένοντας στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, η Ρ. Αστρινάκη επιχειρεί να φωτίσει ακόμη περισσότερο το φαινόμενο της βεντέτας μέσα από οπτικές που εμπεριέχουν το κράτος και το αναπαράγουν μέσα από τις αφηγήσεις τους. Ο ρόλος της βίας στον ελληνικό εμφύλιο και η ανάλυση συγκεκριμένων πρακτικών βίας της ίδιας περιόδου αποτελούν, στη συνέχεια, θεματικές που απασχολούν τους Π. Βόγλη και Ρ. Βαν Μπουσχότεν, ενώ στη συγχρονία μας μεταφέρει το τελευταίο κείμενο του τόμου. Η Π. Παπαηλία ανοίγει

μα συζήτηση για την αναπαράσταση της βίας μέσα από την τεχνολογία, χρησιμοποιώντας τέσσερα περιστατικά αναπαράστασης και διακίνησης εικόνων βίας στη σημερινή Ελλάδα.

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ

Ως προς εξίσου επίκαιρα ερωτήματα επιχειρεί να τοποθετηθεί και ο δεύτερος συλλογικός τόμος. Στο επίκεντρό του βρίσκεται η έννοια της διαφοράς και η εθνογραφική και ιστορική καταγραφή των τρόπων με τους οποίους βιώματα και προσλήψεις του διαφορετικού, που εντοπίζονται στο μικρο-επίπεδο της καθημερινής ζωής, οργανώνουν την πολιτική δράση ατομικών και συλλογικών υποκειμένων. Στο εισαγωγικό του σημείωμα ο επιμελητής του τόμου αναλύει διεξοδικά τον τρόπο που προκύπτει σε βάθος χρόνου στην Ελλάδα η κυρίαρχη πολιτισμική πρόσληψη της διαφοράς. Αναδεικνύει τις πολιτισμικές της ορίζουσες και συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός ευρύτερου πλαισίου κατανόησης τόσο των όρων παραγωγής και των ορίων της, όσο και των ειδικότερων ζητημάτων που πραγματεύονται τα κείμενα που ακολουθούν.

Αναλυτικότερα, στον τόμο η προσέγγιση της διαφοράς επιχειρείται σε τρεις ενότητες. Την πρώτη απαρτίζουν επτά κείμενα που οργανώνουν αναλύσεις με αναφορά στο σύνορο. Οι συγγραφείς τους, στο πλαίσιο της «χωρικής στροφής» των κοινωνικών επιστημών, εξετάζουν το σύνορο από τη σκοπιά των υποκειμένων που επηρεάζονται από αυτό. Το προσλαμβάνουν ως βίωμα και ως σχέση (και άρα όχι-μόνο- ως κρατικό μηχανισμό), ως πρίσμα μέσα από το οποίο η διαφορά συζητείται ως διακύβευμα συνοριακό. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει προσεγγίσεις τόσο από την πρόσφατη ιστορία – όπως είναι το κείμενο της Τζ. Κάουαν που μιλά για την ελληνοβουλγαρική ανταλλαγή πληθυσμών και τα κείμενα των Λ. Ντάνφορθ και Λ. Κ. Χαρτ που εστιάζουν στα παιδιά του Εμφυλίου – όσο και σύγχρονες αποτυπώσεις και εννοιολογήσεις των συνόρων. Αναφέρομαι στα κείμενα των Ι. Μάνου, για τον τρόπο που η συνοριακότητα προσδιορίζει την εθνική ταυτότητα, της Σ. Γκριν, που συγκρίνει αφηγήσεις που παράγονται στα ελληνοαλβανικά και ελληνοτουρκικά σύνορα, στη συζήτηση για τις πολιτικές από την αδελφοποίηση πόλεων που αναδεικνύει η Ε. Παπαγαρουφάλη, στις «κουλτούρες της ασφάλειας» και τους τρόπους με τους οποίους αυτές σχετίζονται με τις ασφάλειες των προσφύγων της Ε. Βουτυρά.

Στη δεύτερη ενότητα, υπό τον τίτλο «Πολιτικές της καθημερινής ζωής», τέσσερα κείμενα εστιάζουν στην ανάδειξη «πολιτικών της διαφοράς που συναρτώνται με τον αυξανόμενο εκδημοκρατισμό και το πλεόνασμα ετερότητας που κατακλύζει την ελληνική κοινωνία την πρόσφατη περίοδο, με τη συγκρότηση νέων ιεραρχιών και τις νέες μορφές διαφοροποίησης που τη συνοδεύουν ή με τον αυξανόμενο εξαστισμό και τα πολλαπλά και νέα συγκείμενα που παράγει, κυρίως στον αστακό χώρο» (Παπαταξιάρχης, 2014, σελ. 50). Την ενότητα ανοίγει το κείμενο της Α. Χατζούλη για τα θαλασσαιμικά υποκείμενα και τους τρόπους με τους οποίους αυτά αναδιαχειρίζονται, πολιτικοποιούν και μετασηματίζουν τους τρόπους πρόσληψης της (βιο)διαφοράς τους, ενώ ακολουθούν οι συμβολές του Κ. Γιαννακόπουλου, που παρακολουθεί πώς συγκροτείται η διαφορά μέσα από την οργάνωση του χώρου στο πλαίσιο πολιτικών εξωραϊσμού σε περιοχές της Αθήνας και εκείνες των Π. Χαντζαρούλα και Π. Τοπάλη για Αλβανίδες και Φιλιπινέζες απασχολούμενες στην οικιακή εργασία, αντίστοιχα. Ειδικά ως προς τα δύο τελευταία κείμενα, οι συγγραφείς εστιάζουν στους τρόπους με τους οποίους διαφορετικές εθνοπολιτισμικές κατηγορίες μεταναστών διαπραγματεύονται τη διαφορά τους σε κατεξοχήν ιεραρχικά –όπως είναι το οικιακό– πλαίσια.

Στην τρίτη ενότητα, υπό τον τίτλο «Φύλο, σεξουαλικότητα και ιδιότητα του πολίτη», η μητρότητα, ο γάμος και η ιδιότητα του πολίτη μετατρέπονται σε κεντρικό πρίσμα μέσα από το οποίο πέντε συγγραφείς προσπαθούν να παρακολουθήσουν την πολιτική δράση και τα αποτελέσματα αυτής, όσο και τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις που βιώνουν τα υποκείμενα των ερευνών τους. Μέσα από μια ιστορική προοπτική η Ε. Φουρναράκη παρακολουθεί πώς εντάσσεται η διάκριση των φύλων στις νοηματοδοτήσεις για την ιδιότητα του πολίτη τον 19ο αιώνα, ενώ στο παρόν μας μεταφέρει η Ε. Georges, που αναδεικνύει τις έμφυλες διακρίσεις που διαμορφώνουν τους κυρίαρχους λόγους για τη μητρότητα στους σύγχρονους οδηγούς εγκυμοσύνης. Αμέσως μετά, η Α. Αθανασίου αναδεικνύει ετερόδοξες φωνές που αρθρώνουν υποκείμενα γυναίκες που αντιτίθενται στον κυρίαρχο δημογραφικό λόγο και σε μια εθνική δημογραφία και επιλέγουν τη μη αναπαραγωγή. Η Α. Χαλκιά επανεξετάζει προγενέστερη έρευνά της για το «δημογραφικό» και τις εκπτώσεις στην Ελλάδα, στο πλαίσιο νέων θεωρήσεων που αμφισβητούν το ανεξάρτητο και ορθολογικό, σαφώς «ενιαίο» άτομο, θεμέλιο του «πολίτη».

Τελευταία συμβολή του τόμου είναι αυτή της Β. Καντσά, όπου αναλύονται πρόσφατες κινητοποιήσεις των ΛΟΑΤ υποκειμένων με αναφορά στον γάμο.

Συνολικά, οι υπό παρουσίαση συλλογικοί τόμοι παρακολουθούν ευρύτερες θεωρητικές μετατοπίσεις και μεταφέρουν με επιτυχία κεντρικές προβληματικές της σύγχρονης πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας στο επίπεδο μελέτης της ελληνικής κοινωνίας, συμβάλλοντας στον εμπλουτισμό της σχετικής βιβλιογραφίας, ενώ ταυτόχρονα συνιστούν παραδείγματα γόνιμων διεπιστημονικών διαλόγων ανάμεσα σε επιστήμες όπως η κοινωνική ανθρωπολογία, η πολιτική επιστήμη και η ιστορία. Μέσα από την πολυεπίπεδη διαχείριση εμπειρικού υλικού, προερχόμενου από ποικίλα πεδία της καθημερινής ζωής διαφορετικών πολιτικών υποκειμένων, προάγουν τη σκέψη γύρω από την αποκέντρωση του πολιτικού και αναδεικνύουν πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους το πολιτικό παράγεται καθημερινά και η διαφορά κινητοποιεί πολιτικά, σκιαγραφώντας, παράλληλα, τα όρια κάθε πολιτικής κινητοποίησης. Απευθύνονται σε ανθρωπολόγους, πολιτικούς (και ευρύτερα κοινωνικούς) επιστήμονες, όπως και ιστορικούς ενώ είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι και σε φοιτητές λόγω της πλούσιας βιβλιογραφικής πλαισίωσης και τεκμηρίωσης των φαινομένων που πραγματεύονται.

Μαρία Δουκακάρου
Διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Πανεπιστημίου Αιγαίου
e-mail: mdoukakarou@sa.aegean.gr

